

Allmänna råd

med kommentarer

för fritidshem

Skolverket

Allmänna råd

med kommentarer

för fritidshem

Sammanfattning

Denna skrift innehåller allmänna råd med kommentarer för fritidshem och avser tillämpningen av 1, 3, 6, 7, 8 och 9 §§ i 2 a kap. i skollagen. Tyngdpunkten har lagts vid 3 § som behandlar verksamhetens uppgift och krav på verksamheten.

Ämnesord

Allmänna råd, fritidshem, fritidspedagog, läroplan, samverkan, skolbarnsomsorg, styrdokument, värdegrund.

Beställningsadress:
Liber Distribution
Publikationstjänst
162 89 Stockholm
Tel: 08-690 95 76
Fax: 08-690 95 50
E-post: skolverket.lds@liber.se
www.skolverket.se
Beställningsnummer: 99:476

ISSN 1403-4549
ISBN 91-85009-02-4

Grafisk form: Eva Edenby
Tryckeri: Elanders Gotab AB, Stockholm 2002

Innehåll

Förord	5
Fritidshemmets utveckling	6
Begrepp	8
De allmänna rådens innehåll och bakgrund	10
Skollagen, läroplanen och de allmänna råden	11
Läsanvisning	12
Fritidshemmets verksamhet	13
Värdegrund	13
Fritidshemmets uppgift	14
Barn i behov av särskilt stöd	19
Barns ansvar och inflytande	22
Samverkan med föräldrarna	23
Samverkan med andra verksamheter	24
Krav på verksamheten	27
Personal	27
Barngruppernas sammansättning och storlek	29
Lokaler och miljö	30
Plats i fritidshem	32
Erbjudande om plats	32
Tillgång till fritidshem	32
Plats utan oskäligt dröjsmål och placering	34
Placering av barn i behov av särskilt stöd	35
Referenser	37
Bilagor	
Utdrag ur Lpo 94 (Bilaga 1)	40
Utdrag ur skollagen 2 a kap. (Bilaga 2)	43
Utdrag ur förordningen (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarns- omsorg för asylsökande barn m.fl. (Bilaga 3)	47

Förord

Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg ingår numera i utbildningssystemet. Utbildningsdepartementet har tagit över ansvaret för verksamheterna från Socialdepartementet och bestämmelserna har överförts till skollagen. Sedan den 1 januari 1998 är Skolverket tillsynsmyndighet. Förändringarna markerar verksamheternas utbildningspolitiska betydelse och det pedagogiska innehållet har fått ökad tyngd. Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg ska även vara utformade så att föräldrarna kan förvärvsarbeta eller studera.

Ett syfte med reformen är att utveckla en gemensam pedagogisk syn på barns utveckling och lärande. Som ett led i detta har den obligatoriska skolans läroplan, Lpo 94, anpassats till att också omfatta förskoleklassen och fritidshemmet. Förskolan har fått en egen läroplan, Lpfö 98. Läroplanerna länkar i varandra genom att de är uppbyggda på i princip samma sätt och genom att de gemensamma målen har tydliggjorts.

Eftersom fritidshemmet inte är obligatoriskt gäller inte Lpo 94 på samma sätt som för skolan. Regeringen har därför gett Skolverket i uppdrag att utforma vägledande riktlinjer i form av allmänna råd för fritidshem. Uppdraget omfattar även att utfärda allmänna råd för familjedaghem, öppen förskola och öppen fritidsverksamhet.

I föreliggande skrift redovisar Skolverket de allmänna råden för fritidshemmet tillsammans med kommentarer. Råden har en tydlig anknytning till Lpo 94 men tyngdpunkten är lagd vid fritidshemmets uppgift som den finns formulerad i skollagen.

De allmänna råden vänder sig i första hand till förtroendevalda, förvaltningsledning och personal i fritidshem och skola. Det är Skolverkets förhoppning att råden även ska kunna användas av föräldrar och barn då de tillsammans med personalen deltar i arbetet med att utforma en bra verksamhet i fritidshemmet.

Undervisningsrådet *Lena M Olsson* vid Skolverket har varit projektledare vid arbetet med att ta fram de allmänna råden. En grupp bestående av sakkunniga experter, *Björn Flising*, *Margareta Gustafsson*, *Malene Karlsson* och *Malin Rohlin*, har varit knutna till projektet.

Ulf P. Lundgren
GENERALDIREKTÖR

Lena M Olsson
UNDERVISNINGSRÅD

Fritidshemmets utveckling

Fritidshemmet har sina rötter i de arbetsstugor som växte fram i slutet av 1800-talet. Där skulle barnen i mindre bemedlade familjer fostras till flit och plikt-trohet samtidigt som de fick lära sig enkla hantverk. Verksamheten finansierades av välgörenhetsorganisationer eller privatpersoner.

Under 1930- och 40-talen växte en ny syn fram på de slag av inrättningar som arbetsstugorna representerade. Samhället skulle ta ett större ansvar för barns omsorg och fostran och fattigvårdstämpeln skulle tvättas bort. I mitten av 1940-talet infördes statsbidrag både till arbetsstugorna och de yngre barnens barnkrubbor. Allt fler kommuner tog över ansvaret för verksamheterna. Arbetsstugorna ändrade namn till eftermiddagshem.

I eftermiddagshemmen behövde barnen inte längre arbeta utan kunde ägna sig åt läsläsning och rekreation. Fritidsintressen uppmuntrades och omsorgen om barnen betonades. Under 1960-talet blev fritidshem en allt vanligare benämning och en särskild fritidspedagogutbildning startade 1965. Fritidshemmen nyttjades vid denna tid främst av barn till ensamstående mödrar som var beroende av någon form av barn tillsyn för sin försörjning. Fritidshemmen tog emot barnen även på morgnarna och annan skolfri tid och gav därmed möjlighet för föräldrar att förvärvsarbeta.

Under 1970-talet sökte sig allt fler mödrar ut på arbetsmarknaden och behovet av fritidshem växte. Barnstugeutredningen (SOU 1972:26,27) föreslog en snabb utbyggnad och en sådan kom också igång. Under 1990-talet har antalet barn inskrivna i fritidshem ökat kraftigt, bland annat beroende på att allt fler sexåringar skrivits in.

Fritidshemmets uppgift har varierat över tiden och i olika dokument. I det pedagogiska program som Socialstyrelsen gav ut i slutet av 1980-talet beskrevs fritidshemmets uppgift i termer av att vara ett komplement till hemmet och till barnets övriga sociala och kulturella miljö. I fritidshemmet skulle en god omsorg förenas med en pedagogisk verksamhet. Organisationen anpassades till familjernas behov av barnomsorg, medan innehåll och arbetssätt utgick från barnens behov, utveckling och intressen. När socialtjänstlagen ändrades 1995 definierades fritidshemmet som en del av skolbarnsomsorgen, vars uppgift var att komplettera skolan samt erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen. Samma formulering återfinns numera i skollagen.

Flera utredningar har behandlat samverkan mellan fritidshem och skola, till exempel Barns fritid (SOU 1974:42) och SIA-utredningen (SOU 1974:53).

Vissa försöksverksamheter startade i kölvattnet av dessa utredningar men det är först under 1990-talet som samverkan har utvecklats. Fritidshemmen har knutits allt närmare skolan och de båda verksamheterna har i stor omfattning samordnats organisatoriskt. I flertalet kommuner sorterar numera fritidshem och skola under samma nämnd. Allt oftare har verksamheterna lokalintegrerats och fått gemensam arbetsledning. De organisatoriska förändringarna har medfört att samverkan har utvecklats även på verksamhetsnivå. Fritidshem och skola är idag sammanlänkade på ett helt annat sätt än tidigare, även om graden av och formerna för samverkan varierar både mellan och inom kommunerna.

De förändringar i lagstiftning och måldokument som skett sedan ansvaret för förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg överfördes till Utbildningsdepartementet i juli 1996 syftar till att utveckla en syn på barns utveckling och lärande som delas av alla vuxna som barnen möter i utbildningssystemet. Den obligatoriska skolans läroplan, Lpo 94, har anpassats till att också omfatta förskoleklassen och fritidshemmet. De pedagogiska vinsterna med en integration mellan olika verksamhetsformer framhålls i förarbeten till läroplanen. Att olika kompetenser samverkar i arbetslag och utvecklar en gemensam syn på barns utveckling och lärande ses som väsentligt för att höja kvaliteten i såväl fritidshem som skola.

Begrepp

Nedan beskrivs och förklaras några centrala begrepp som används i denna skrift.

Skolbarnsomsorg används i 2 a kap. skollagen (1985:1100) som en samlande beteckning på olika former av verksamhet som riktar sig till både inskrivna och icke inskrivna skolbarn i åldrarna till och med tolv år under den skolfria delen av dagen och under lov. Med skolbarn avses även barn i förskoleklass. Skolbarnsomsorg bedrivs enligt skollagen i form av fritidshem, familjedaghem och öppen fritidsverksamhet. Med lov menas såväl enstaka lovdagar, studiedagar och längre lov som sommarlov.

Fritidshem är en pedagogisk gruppverksamhet för skolbarn till och med tolv års ålder. Barnen är inskrivna. Fritidshemmet kan bedrivas som en helt fristående verksamhet men är oftast i varierande grad integrerad med förskoleklassen och/eller den obligatoriska skolan.

Familjedaghem är ett alternativ till fritidshem, till exempel för barn som har behov av att vara i en mindre grupp, på orter där det inte finns tillräckligt underlag för att anordna fritidshem eller då föräldrar och barn föredrar familjedaghem. I familjedaghem bedriver dagbarnvårdare verksamhet för inskrivna barn i sitt eget hem.

Öppen fritidsverksamhet är enligt skollagen ett alternativ till inskriven verksamhet för barn i åldersgruppen tio till tolv år och kan också fungera som ett komplement för de skolbarn som är inskrivna i familjedaghem. Den öppna fritidsverksamheten kan samordnas med kommunens övriga fritidsverksamheter för barn och ungdom och kan även anordnas i samarbete med föreningslivet.

I texten används begreppen *fritidshem* och *skolbarnsomsorg* omväxlande. Det beror på att kommunens skyldigheter enligt skollagen oftast anges i förhållande till skolbarnsomsorgen som helhet. När lagtext och förarbeten som rör skollagen återges används därför ofta begreppet skolbarnsomsorg, medan begreppet fritidshem oftast används i de allmänna råden.

Med *skola* avses förskoleklass och de obligatoriska skolformerna.

Med *läroplan* avses läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94), dvs. den reviderade läroplan som trädde i kraft den 1 augusti 1998.

I texten används ibland begreppet *föräldrar* istället för *vårdnadshavare*. Detta är en markering som utgår från att båda föräldrarna är engagerade i omsorgen om sina barn, även om endast den ena föräldern är vårdnadshavare. Bris-

ter denna förutsättning helt, till exempel om föräldrarna inte kan komma överens, kan innehållet i texten komma i konflikt med barnets bästa. I en sådan situation ska barnets bästa sättas främst. Den slutliga bestämmanderätten över förhållanden som är direkt knutna till barnet har vårdnadshavaren. I 6 kap föräldrabalken finns bestämmelser om vårdnad.

De allmänna rådens innehåll och bakgrund

Allmänna råd är generella rekommendationer om tillämpningen av en författning. De anger hur någon *kan* eller *bör* handla i ett visst hänseende och/eller syftar till att påverka utvecklingen i en viss riktning och främja en enhetlig rättstillämpning. Orden *kan* och *bör* används därför genomgående i de allmänna rådens formuleringar.

De allmänna råden för fritidshem avser tillämpningen av några av de grundläggande reglerna om kommunala fritidshem i 2 a kapitlet i skollagen (hela kapitlet återges i Bilaga 2). Tyngdpunkten har lagts vid 3 § som behandlar verksamhetens uppgift och krav på verksamheten. Även kommunens ansvar enligt 1, 6, 7, 8 och 9 §§ när det gäller att tillhandahålla plats i fritidshemmet behandlas.

De allmänna råden vänder sig i första hand till förtroendevalda, förvaltningsledning och personal i fritidshemmet. Ytterligare målgrupper är personal i skolan och andra verksamheter som samverkar med fritidshemmet, liksom föräldrar och barn. De allmänna råden och läroplanen kan fungera som ett underlag för föräldrar och barn då de tillsammans med personalen deltar i arbetet med att utforma en bra verksamhet i fritidshemmet.

De allmänna råden är knutna till fritidshemmets verksamhet och ej till huvudmannaskap. De kan således användas av enskilda verksamheter och även ligga till grund för kommunens tillståndsprovning av enskilda fritidshem.

Socialstyrelsen har tidigare utarbetat ett pedagogiskt program i form av allmänna råd för fritidshemmet (*Pedagogiskt program för fritidshem*, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1988:7). Fritidshemmet behandlas även i andra allmänna råd från Socialstyrelsen (*Lokaler och miljö i förskola och fritidshem*, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1989:7, *Barnomsorgen är för alla barn*, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:1 och *Barnomsorgen i socialtjänstlagen*, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1995:2). Samtliga dessa allmänna råd upphävdes i samband med att bestämmelserna om skolbarnsomsorgen utgick ur socialtjänstlagen (1980:620) den 1 januari 1998.

Skollagen, läroplanen och de allmänna råden

De grundläggande reglerna för fritidshem och skola finns i skollagen. De båda verksamheterna har flera beröringspunkter eftersom de har barns utveckling och lärande i centrum och arbetar med samma barn. Personal med pedagogisk utbildning finns i båda verksamheterna. Men fritidshem och skola har delvis olika uppdrag och skiljer sig åt även i flera andra avseenden. Nedan anges de viktigaste skillnaderna.

- Skolan är obligatorisk, utom för barnen i förskoleklassen, och alla barn ska ha lika tillgång till utbildning. Fritidshemmet är en frivillig verksamhet och erbjuds inte alla barn, eftersom tillgängligheten i första hand är knuten till föräldrarnas arbete eller studier.
- Fritidshemmets uppgift är att genom pedagogisk verksamhet komplettera skolan, erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen. Dessutom ska fritidshemmet ge barn den omsorg som krävs för att föräldrar ska kunna förena föräldraskap med förvärvsarbete. Detta ingår inte i skolans uppdrag.
- För den obligatoriska skolan finns bindande krav i skollagen och andra författningar i form av timplaner, kursplaner och betygskriterier som styr vilka kunskaper och färdigheter som barnen ska tillägna sig. Motsvarande styrning och krav finns inte för fritidshemmen. Där saknas individuella kunskapsmål medan skollagen anger vissa kvalitetskrav på den pedagogiska verksamheten.
- Skolan är avgiftsfri, medan fritidshemmet kan avgiftsbeläggas.

I läroplanen formuleras skolans värdegrund och uppdrag och dessutom anges mål och riktlinjer för verksamheten. Läroplanen ingår i en förordning (SKOLFS 1994:1) som bygger på skollagen. Enligt 1 § ska läroplanen gälla för det obligatoriska skolväsendet och förskoleklassen och enligt 3 § ska den tillämpas inom fritidshemmet. I förarbetena till läroplanen förklaras skillnaden mellan att läroplanen ska "gälla" respektive "tillämpas". Där beskrivs också förhållandet mellan läroplanen och de allmänna råden för fritidshem. Sammanfattningsvis sägs följande (prop. 1997/98:94 sid. 17-18 och sid. 22-23):

Skolan och fritidshemmet har delvis olika uppdrag. Eftersom läroplanen är skriven med utgångspunkt i skolans verksamhet kan den inte gälla för fritidshemmet på samma sätt som för den obligatoriska skolan och förskoleklassen. Verksamheten i fritidshemmen erbjuds inte alla elever och kan således inte vara en förutsättning för att läroplanens mål ska nås. Men fritidshemmet ska, som ett komplement till

skolan, bidra till att så sker och fritidshemmet ska använda sig av läroplanen i så stor utsträckning som möjligt.

”För de avsnitt i läroplanen som behandlar grundläggande värden, förståelse och medmänsklighet, saklighet och allsidighet, normer och värden kan läroplanen helt och hållet tillämpas även av fritidshemmet. När det gäller de mer renodlade kunskapsmålen kan fritidshemmet bidra genom sina erfarenheter av en utforskande, laborativ och praktisk metodik.” (prop. 1997/98:94 sid. 18).

Vägledande riktlinjer i form av allmänna råd bör ha tyngdpunkten lagd vid fritidshemmets specifika uppgift att ge barn en meningsfull fritid. Att fritidshemmet får två dokument av olika karaktär innebär inte att de två dokumenten ska användas vid olika tidpunkter under dagen eller året.

”Det är fritidspedagogernas och övrig fritidshemspersonals ansvar, att med stöd av läroplanen och de allmänna råden, utforma en lämplig helhet för fritidshemmets uppdrag i samverkan med förskoleklassen och skolan.” (prop. 1997/98:94 sid. 18).

Läsanvisning

De *allmänna råden* är en rekommendation om tillämpning av den lagregel som återges före råden.

De allmänna råden följs av *kommentarer*. Kommentarererna förtydligar råden genom att i relevanta delar redovisa förarbeten till lagreglerna och läroplanen samt läroplanens innehåll och viss rättspraxis. Även forskning och beprövad erfarenhet liksom utredningar och annat relevant material redovisas. I kommentaren används ibland orden *ska* eller *måste* med hänvisning till förarbeten. Det innebär då att regeringen gjort uttalanden om hur lagtexten ska förstås.

Fritidshemmets verksamhet

Värdegrund

All offentlig verksamhet för barn vilar på demokratins grund. En viktig uppgift för fritidshemmet är att bidra till att de demokratiska värden som vårt samhällsliv vilar på, grundläggs och förankras hos barnen. De demokratiska värdena uttrycks bland annat i regeringsformen och läroplanen. I läroplanen har de fått en mer framskjuten plats än tidigare. De uttrycks även i FN:s konventioner om de mänskliga rättigheterna och i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) som är internationella överenskommelser som Sverige undertecknat.

De demokratiska värdena ska ligga till grund för arbetet i såväl fritidshem som skola. Den värdegrund som anges i läroplanen, i avsnitten *Grundläggande värden, Förståelse och medmännisklighet, Saklighet och allsidighet* samt de mål och riktlinjer som anges i avsnittet *Normer och värden*, ska helt och hållet tillämpas i fritidshemmet. (Se utdrag ur läroplanen i Bilaga 1.) Personalens förhållningssätt i det vardagliga arbetet – till barnen, föräldrar och andra vuxna – kan göra dessa värden tydliga och konkreta, exempelvis vad gäller jämställdhet och miljöfrågor.

Värdegrunden aktualiseras ständigt i vardagliga handlingar i fritidshemmets verksamhet. Det kan gälla vitt skilda områden – alltifrån hur barn och föräldrar välkomnas på morgonen till hur en utvärdering av terminens arbete genomförs. Eftersom fritidshemmets verksamhet i hög grad är uppbyggd på samvaro i grupp uppstår ofta sådana situationer där olika uppfattningar och viljor kommer till uttryck. Personalen har ett stort ansvar för att barnen lär sig att respektera olikheter och olika åsikter och att de inser nödvändigheten av kompromisser. Genom att vara goda förebilder kan personalen levandegöra ett demokratiskt förhållningssätt, till exempel i situationer som rör barns inflytande och samverkan med föräldrar.

Fritidshemmets uppgift

2 a kap. 3 § skollagen

Förskoleverksamhetens uppgift är att genom pedagogisk verksamhet erbjuda barn fostran och omvårdnad. Skolbarnsomsorgens uppgift är att komplettera skolan samt erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen.

För bedrivande av förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg skall det finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses. Barngrupperna skall ha en lämplig sammansättning och storlek. Lokalerna skall vara ändamålsenliga.

Förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen skall utgå från varje barns behov. Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall ges den omsorg som deras speciella behov kräver.

ALLMÄNNA RÅD

Fritidshemmets uppgift att komplettera skolan bör ses både tids- och innehållsmässigt så att verksamheterna tillsammans bidrar till barnens allsidiga utveckling och lärande med fokus på att barnen upplever kontinuitet och sammanhang i tillvaron.

För att erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen bör fritidshemmet utmana barnen att successivt vidga och fördjupa sina kunskaper om sig själva och sin omvärld. Verksamheten bör vara rolig och stimulerande för barnen och ta till vara deras nyfikenhet, företagsamhet och lust att lära. Fritidshemmet bör stimulera barns allsidiga utveckling. Verksamheten bör bygga på insikten att barns utveckling och lärande sker hela tiden och i alla sammanhang. Synen på barn som aktiva medskapare av sin egen utveckling och sitt eget lärande bör prägla verksamheten.

Fritidshemmet bör uppmuntra att barnen i samspel med kamrater och vuxna utvecklar sin sociala kompetens. Personalen bör aktivt sträva efter ett gott socialt klimat, att barn känner sig trygga och får uppleva sig som en tillgång i gruppen, vilket är viktiga förutsättningar för utveckling av den sociala kompetensen och den kommunikativa förmågan. Lek och skapande verksamhet i olika former bör ges stort utrymme i fritidshemmet. I arbete med teman kan barnen ges möjlighet att pröva och utveckla sina kunskaper i meningsfulla sammanhang.

Fritidshemmet bör främja barnens identitetsutveckling och deras strävan mot en allt högre grad av självständighet. Barns förmåga att själva hantera sin vardag bör uppmuntras.

Fritidshemmet bör uppmuntra barn att utveckla egna fritidsintressen.

Uppgiften att erbjuda en meningsfull fritid bör ses i ett större sammanhang där olika delar av barns liv ingår; hemmet, skolan, bostadsområdet. Fritidshemmet bör bidra till att barnen lär känna sin närmiljö och dess olika möjligheter och väcka intresse för, och skapa kontakt med, föreningsliv och fritidsaktiviteter som barnen kan delta i när de slutar i fritidshemmet.

I fritidshemmets uppgift ingår att förena omsorg och omvårdnad i vid mening med en god pedagogisk verksamhet, vilket innebär att omsorg och pedagogik bör ses som en helhet. Verksamheten bör bygga på insikten att varje barns utveckling och lärande är ouplösligt förenat med dess emotionella, sociala och fysiska välbefinnande.

Att utgå från varje barns behov innebär att varje barn oavsett ålder, kön, social eller kulturell bakgrund samt fysiska och psykiska förutsättningar bör få stöd och stimulans i sin utveckling. Fritidshemmets verksamhet bör utgå från barns egna intressen och erfarenheter och anpassas till att barn har olika livsvillkor och förutsättningar.

För att fritidshemmet ska kunna fullgöra sin uppgift bör verksamheten kontinuerligt planeras, följas upp och utvärderas på såväl huvudmannanivå som verksamhetsnivå. Vid planering, uppföljning och utvärdering på verksamhetsnivå bör personalen sträva efter att barn och föräldrar är delaktiga.

Kommentarer

Komplettera skolan

Barn i de yngre skolåldrarna går i skolan under en begränsad del av dagen. Fritidshemmet kompletterar skolan tidsmässigt genom att verksamheten pågår under den skolfria delen av dagen och året, dvs. under morgontimmar, eftermiddagar, lov och studiedagar. Men fritidshemmet kompletterar även skolan genom att delvis ge barnen andra erfarenheter och kunskaper än de normalt får i skolan. Fritidshemmet har möjlighet att erbjuda andra aktiviteter och tyngdpunkten i verksamheten är en annan. Skolan och fritidshemmet ger barnen delvis olika erfarenheter och kunskaper och kompletterar därmed varandra.

Fritidshemmet är ett viktigt komplement till skolan för att skapa mångsidighet, helhet och kontinuitet i barnens utveckling och lärande. Fritidshemspersonalen kan med sin kompetens tillföra ytterligare perspektiv. Med sin mer uttalade inriktning på barnens allmänna välbefinnande och på gruppen och dess sociala liv kan personalen i fritidshemmet till exempel vara ett värdefullt komplement i elevvårdsarbetet och bidra till att minska grogrunden för mobbing, trakasserier eller andra problem som kan uppstå inom barngruppen. Fler

barn än de som är inskrivna i fritidshemmet får då del av kompletterande pedagogiska metoder och innehåll.

Meningsfull fritid och stöd i utvecklingen

Fritidshemmets verksamhet bygger på att barns socialisation och utveckling sker i grupp. Barns självkänsla och identitet utvecklas i samspel med andra. I en väl fungerande grupp har barnen glädje av varandra. De lär av varandra, stödjer varandra och utvecklar en levande social gemenskap. Det är också inom gruppen som sociala normer och regler prövas och utvecklas. Gruppen utgör därför ett forum där ett demokratisk tänkande, jämställdhet och andra värdegrundsfrågor kan omsättas i konkret handling. Tillsammans med andra lär sig barn hantera konflikter och intressekonflikter och att lösa dem på ett positivt sätt. I gruppen finns möjlighet för barnen att känna igen sig i varandra samtidigt som de ser och uppskattar varandras olikheter. Det finns också möjlighet att utveckla en gemenskap och vänskap i gruppen som stöder barnens sociala utveckling. Samvaro i grupp är central i fritidshemmet men det är också viktigt att verksamheten utformas så det blir en bra balans mellan enskilda barns behov i relation till gruppen som helhet.

Lek, skapande verksamhet, barns eget utforskande av omvärlden och ett temanriktat arbetssätt har under lång tid varit viktiga inslag såväl i förskolans som i fritidshemmets pedagogiska verksamhet. Dessa moment har nu förts in i läroplanen. Enligt läroplanen ska barnen få pröva olika uttrycksformer, till exempel drama, musik och dans samt skapande i text, bild och form. De ska också ges möjlighet att pröva, utforska, tillägna sig och gestalta olika kunskaper och erfarenheter. I läroplanen betonas också lekens betydelse, särskilt för de yngre barnens lärande.

I leken bearbetar barn sina upplevelser och prövar nya idéer och tankar tillsammans med andra. De prövar och utvecklar sin fysiska, psykiska och sociala kompetens. Ofta krävs regler för att leken ska fungera. Att gemensamt skapa regler som kan följas eller brytas är en form av träning i demokratiskt tänkande. Barn övar sin förmåga till inlevelse och empati genom att leka tillsammans. Barn är ständigt aktiva medskapare av sin egen utveckling och sitt eget lärande såväl i lek och skapande verksamhet som i utforskning av omvärlden.

Att arbeta med tema har lång tradition i fritidshemmet. I temaarbetet betonas helhet och sammanhang. Meningsfull kunskap och förståelse utvecklas genom att barnen kan placera in kunskapen i begripliga sammanhang. Genom att under en sammanhängande period behandla ett ämne ur flera perspektiv och med olika metoder ges barnen möjlighet att använda alla sina sinnen och att därmed utveckla och fördjupa kunskaper och färdigheter. När fritidshem och skola arbetar tillsammans underlättas möjligheterna att varva teoretiska

och praktiska inslag så att en större balans mellan olika former för lärande uppnås. Till exempel kan fritidshemmet bidra till att inslagen av skapande verksamhet i temaarbetet förstärks.

I skolåldrarna utvecklas successivt barnets självständighet. Barnen utvecklar i allt högre grad en egen identitet och egna intressen. Denna utveckling pågår i nära samspel med andra. Kamratgruppen och dess värderingar blir allt viktigare. Barnen behöver fortfarande stöd av vuxna, men också ökade möjligheter att ta ett eget ansvar. Ofta pendlar barn i dessa åldrar mellan frigörelse från och beroende av vuxna. Fritidshemmet kan bidra till att barn utvecklar en tillit till sig själva och sin egen förmåga i denna process.

I dagens samhälle har media stort inflytande på barns och ungdomars normer och värderingar. Fritidshemmet kan bidra till att öka medvetenheten om vilka normer och värderingar som media uttrycker, exempelvis vad gäller könsroller.

Fritidshemmet ska erbjuda barn en meningsfull fritid. En förutsättning för att barnen ska uppleva fritiden som rolig och meningsfull är att verksamheten utformas med deras behov, intressen och erfarenheter som grund. Det innebär att innehållet i verksamheten kommer att variera mellan olika fritidshem beroende på barnens erfarenheter och situation, till exempel familjens intressen och skolans inriktning eller närmiljöns resurser.

Många fritidsintressen är könsbundna. Det är viktigt att ge utrymme för både pojkars och flickors intressen, men också att medvetet försöka bryta in- vanda könsrollsmönster. Personalen har en viktig roll när det gäller att skapa en balans mellan barnens engagemang i de intressen de redan tillägnat sig och att visa på alternativ och inspirera till nya upptäckter.

Helhetssyn

I det pedagogiska program för fritidshem som tidigare låg till grund för verksamheten ses olika delar av barns utveckling som en helhet. Verksamhetens syfte beskrevs där som ”ett brett stöd för barnets fysiska, intellektuella, sociala och emotionella utveckling”. Vikten av ett sådant helhetsperspektiv på barns utveckling och lärande understryks även i förarbeten till läroplanen. I läroplanen betonas också numera omsorgen om barnets hela utveckling och välbefinnande på ett annat sätt än tidigare.

Omsorg och omvårdnad har av tradition en pedagogisk betydelse i fritidshemmet och att förena omsorg och pedagogik, i stället för att särskilja dem, är utmärkande för svensk förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg. Fritidspedagoger har således lång erfarenhet av att se olika sidor av barns utveckling som en helhet, och forskning har visat att synsättet är väl förankrat hos fritidspedagoger.

Varje barns behov

Fritidshemmets verksamhet ska utgå från varje barns behov. Barns behov kan variera utifrån faktorer som ålder, kön, social eller kulturell bakgrund samt fysiska och psykiska förutsättningar och det är viktigt att innehåll och arbetsätt anpassas till detta. Nya krav har till exempel ställts på fritidshemmet i samband med att allt fler sexåringar skrivits in och verksamheten ska anpassas till en ny åldersgrupp. Även det ökande antalet barn som växer upp med en dubbel kulturell tillhörighet har ställt nya krav.

Planering, uppföljning och utvärdering

Det finns inte några bestämmelser i skollagen som direkt ålägger kommunerna att planera, följa upp och utvärdera fritidshemmets verksamhet. I kommunallagen (1991:900) finns dock bestämmelser om de kommunala organens ansvar och ansvarsfördelningen dem emellan. Kommunernas ansvar för förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg beskrivs på följande sätt av regeringen (prop. 1993/94:11 sid. 24):

”Ansvaret för barnomsorgens verksamhet ligger hos kommunerna. Utifrån de övergripande målen beslutar kommunen om konkreta mål och riktlinjer för barnomsorgen som är anpassade till lokala förhållanden samt om de resurser som erfordras för att nå uppställda mål.

Personalen i barnomsorgen planerar och genomför verksamheten anpassad till den egna barngruppen och i samråd med föräldrarna, med utgångspunkt i mål och riktlinjer samt tillgängliga resurser.

En mål- och resultatstyrning av barnomsorgsområdet innebär att verksamheten inte behöver och inte heller skall styras genom detaljerade regler och föreskrifter. Istället skall de uppsatta målen styra verksamheten genom att de ligger till grund för de verksamhetsmål och riktlinjer som utformas lokalt i kommunerna. Barnomsorgspersonalen skall utforma verksamheten och arbeta mot att målen nås. Graden av måluppfyllelse kan sedan bestämmas genom de utvärderingsmetoder av olika slag som utvecklas nationellt och lokalt. Utvärderingen skall ge signaler tillbaka till beslutsfattarna om var något behöver förbättras och var resurser skall sättas in.

Det är därför viktigt att ansvaret för uppföljning och utvärdering av barnomsorgsområdet tas såväl nationellt som lokalt och i den enskilda verksamheten.”

Fritidshemsverksamheten ingår i ett mål- och resultatorienterat styrsystem. Både huvudmannen och verksamheten har en skyldighet att se till att verksamheten bedrivs på ett tillfredsställande sätt. Det förutsätter ett väl fungerande system för uppföljning och utvärdering.

Uppföljning och utvärdering av verksamheten underlättas om målen är konkreta. Olika metoder kan naturligtvis användas men det är viktigt att uppföljning och utvärdering är tydligt relaterade till de mål som ställts upp för verksamheten. Det är också viktigt att de resultat som kommer fram presenteras och blir tillgängliga för alla berörda parter. Ett sätt att synliggöra fritidshemmets verksamhet är att dokumentera det pedagogiska arbetet. En sådan dokumentation kan fungera som ett underlag i diskussionen kring och bedömningen av verksamhetens kvalitet och utvecklingsbehov.

Vad som är lämpligt att prioritera i uppföljning och utvärdering varierar eftersom förhållandena i kommunerna varierar. Pedagogiska mål och verksamhetens innehåll är dock självklart angelägna områden. Där kan bland annat de allmänna råden och läroplanen utgöra underlag. Andra områden, som generellt sett är viktiga att belysa, är sådana som har sin utgångspunkt i skollagens bestämmelser, som personal, barngrupper, lokaler, tillgång till plats, väntetid, tillgänglighet, öppethållande, barn i behov av särskilt stöd, valfrihet och närhet samt organisation, ledning och resurser.

De bestämmelser om planering, uppföljning och utvärdering som gäller för skolan kan vara användbara även i fritidshemmet, särskilt när fritidshem och skola arbetar integrerat. Bestämmelser finns bland annat i 2 kap. 8 § skollagen, 2 kap. 23 § grundskoleförordningen (1994:1194), förordning (1997:702) om kvalitetsredovisning inom skolväsendet och i Skolverkets allmänna råd om kvalitetsredovisning inom skolväsendet (1999:1).

Barn i behov av särskilt stöd

2 a kap. 3 § skollagen

(Paragrafen citeras i sin helhet på sid. 14 i denna skrift. Barn i behov av särskilt stöd behandlas även i avsnittet *Placering av barn i behov av särskilt stöd* på sid. 35.)

ALLMÄNNA RÅD

Barngruppens storlek och sammansättning samt lokalernas utformning bör anpassas till såväl antalet barn i behov av särskilt stöd som karaktären och omfattningen av barnens särskilda behov.

Särskilda stödinsatser kräver alltid vårdnadshavarens medgivande och de insatser som vårdnadshavare och personal enas om bör bygga på båda parter kunskaper om det aktuella barnet. Vid planering av insatser för barn i behov av särskilt stöd bör personalen vara lyhörd för vårdnadshavarnas synpunkter och samverka med andra parter som eventuellt berörs. Samverkan är utgångs-

punkten beträffande alla barn, men kan vara särskilt viktig när det gäller barn i behov av särskilt stöd.

Stödinsatser för barn i behov av särskilt stöd bör utredas och anges i en individuell plan. Personalen bör dokumentera, följa upp och utvärdera stödinsatserna tillsammans med vårdnadshavare och barn, samt samverka med övriga berörda parter.

För att kunna tillgodose barn i behov av särskilt stöd kan det vara viktigt att fritidshemmet har tillgång till annan kompetens, exempelvis medicinsk, psykologisk och specialpedagogisk kompetens. Att personalen erbjuder handledning, konsultation och kompetensutveckling bör övervägas för att barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling ska ges den omsorg deras speciella behov kräver.

När fritidshem och skola arbetar tillsammans bör olika kompetenser gemensamt bidra till en varierad bild av hur barn fungerar i olika sammanhang, vilket kan utgöra underlag för mer adekvata stödinsatser.

Kommentarer

Barn i behov av särskilt stöd är inte någon entydigt avgränsad grupp. De har definierats som ”barn vars svårigheter kan ha sin grund i fysisk, psykisk, social eller emotionell skada eller kan ha uppstått genom en bristsituation i uppväxtmiljön” (prop. 1993/94:11 sid. 25). Det är en vid definition som omfattar barn med många olika slag av stödbehov. Barn med olika former av funktionshinder är lättare att urskilja än barn med psykosociala svårigheter och mer diffusa och svårtolkade problem.

I den reviderade läroplanen har begreppet *elever med särskilda behov* ersatts med *elever i behov av särskilt stöd*. Förändringen markerar att behovet av särskilt stöd inte ska ses som en egenskap hos barnet utan i stället ska relateras till omgivningen. Att barns behov av stöd bör relateras till omgivningen kan bli tydligt när fritidshem och skola arbetar tillsammans. De båda verksamheterna ställer delvis olika krav på barnet vilket kan innebära att barn som har behov av stöd i skolan inte behöver ha det i fritidshemmet och omvänt. En nära samverkan mellan personal i fritidshem och skola ökar möjligheterna att erbjuda adekvat stöd till barn som behöver det.

Riksdag och regering har vid ett flertal tillfällen betonat att förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg har ett särskilt ansvar för barn i behov av särskilt stöd. Kommunen är skyldig att anvisa dessa barn en plats i förskola eller fritidshem utifrån barnets eget behov, oavsett vårdnadshavarens sysselsättning. Verksamheten ska vara av sådan kvalitet att barnet får sitt behov av stöd tillgodosett.

Det bör finnas en genomtänkt strategi för arbetet med barn i behov av särskilt stöd i kommunen och en tydlig ansvarsfördelning på alla nivåer.

I kommunens ansvar ingår även att upptäcka de barn i behov av särskilt stöd som redan finns i verksamheterna samt att skapa förutsättningar för att dessa barn får det stöd de behöver. För att fritidshemmet ska kunna ge barnet det särskilda stöd det behöver är det nödvändigt att behoven identifieras, utreds och anges så att adekvata stödinsatser kan sättas in.

I skolan finns krav på att åtgärdsprogram ska utarbetas för de elever som behöver särskilda stödåtgärder (5 kap. 1 § grundskoleförordningen). För barn i behov av särskilt stöd i fritidshem finns inget motsvarande krav. Men för att fritidshemmet på bästa sätt ska kunna stödja barnet och följa upp och utvärdera de stödinsatser som planeras eller har satts in, är det viktigt att stödinsatserna dokumenteras i en individuell plan. Det är också viktigt att personalen i fritidshem och skola samarbetar och tillsammans försöker komma fram till vilka insatser som är bäst för barnet.

Barn i behov av särskilt stöd ställer höga krav på personalens kompetens. Det är därför viktigt att personalen har tillgång till handledning och expertkonsultation i arbetet med dessa barn. Andra viktiga förutsättningar är samarbete med en väl fungerande elevvård med såväl specialpedagogisk som psykologisk och medicinsk kompetens samt även ett fungerande samarbete med specialister utanför skolan.

I förarbetena betonas att för många barn som är i behov av särskilt stöd är en generell god kvalitet i verksamheten den viktigaste insatsen (prop. 1993/94:11). Studier visar också att barn i behov av särskilt stöd oftare behöver mer vuxenstöd än andra barn. Utöver en generell god kvalitet kan särskilt riktade stödinsatser behövas. Dit hör individualiserad pedagogik, specialpedagogiska insatser, assistent, mindre grupp, särskilda pedagoghjälpmedel, lokalanpassning m.m. Det kan ibland vara nödvändigt att fritidshemmet etablerar ett samarbete med socialtjänstens individ- och familjeomsorg, skolhälsovården, barnpsykiatri eller landstingens stödverksamhet för att barnet ska få det stöd som krävs.

En god samverkan med vårdnadshavare är viktig när det gäller insatser för barn i behov av särskilt stöd för att dessa ska nå sitt syfte. Vid kontakter med vårdnadshavare krävs att personalen är extra lyhörd. Det är personalens ansvar att vårdnadshavare blir delaktiga i planering och utvärdering av stödinsatser.

Särskilda stödinsatser kräver alltid vårdnadshavares medgivande. Jämför föräldrabalken samt JO:s bedömning i ärende om vårdnadshavarens rätt till information vid handläggning av ett barns ärende vid daghem (JO 1991/92 sid. 220) och se kommentar om förhållandet mellan vårdnadshavare och föräldrar i avsnittet *Begrepp* sid. 8 i denna skrift.

Barns ansvar och inflytande

2 a kap. 3 § skollagen

(Paragrafen citeras i sin helhet på sid. 14 i denna skrift.)

ALLMÄNNA RÅD

Barns rätt till ansvar och inflytande bör prägla arbetet i fritidshemmet. Alla barn oavsett ålder, kön, social eller kulturell bakgrund samt fysiska och psykiska förutsättningar bör kunna påverka arbetsformer, innehåll och arbetssätt. Barns inflytande över sin egen tillvaro och val av egna aktiviteter bör uppmuntras. Inflytande och ansvar bör öka med stigande ålder och mognad.

Fritidshemmet bör pröva olika idéer och former som syftar till att utöka barnens inflytande och ansvar. Sambandet mellan inflytande över och ansvar för de beslut som fattas bör tydliggöras för barnen.

Kommentarer

Barns ansvar och inflytande behandlas i läroplanen och har där fått en ökad betydelse. Även i barnkonventionen behandlas dessa frågor. I artikel 12, punkt 1 sägs följande:

Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

Regering och riksdag har beslutat om en strategi för att förverkliga barnkonventionen. I denna strategi ingår bland annat att barnkonventionen ska vara ett aktivt instrument och genomsyra allt statligt beslutsfattande som berör barn. De demokratiska rättigheterna att kunna påverka, ta ansvar och vara delaktig, ska omfatta alla barn. Det får inte finnas någon nedre åldersgräns för dessa rättigheter. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till dess ålder och mognad. Ingen diskriminering får ske – vad gäller barnets rätt att bilda, uttrycka åsikter samt bli hört – på grund av kön, funktionshinder, språk och etnicitet samt behov av särskilt stöd (SOU 1997:116, prop. 1997/98:182).

Det är ur demokratisynpunkt viktigt att barn kan påverka sitt skolarbete och sin fritid. Inflytande gynnar dessutom utveckling och lärande. Fritidshemmet har många möjligheter att pröva och utveckla olika arbetsformer som stödjer och stärker barns inflytande, till exempel vid aktiviteter som samlingar, planeringsmöten och utvärderingar. Det är dock viktigt att inte bara det inflytande

som utövas vid dessa mer formella aktiviteter stärks, utan även barnets inflytande över sina egna aktiviteter.

Samverkan med föräldrarna

2 a kap. 3 § skollagen

(Paragrafen citeras i sin helhet på sid. 14 i denna skrift.)

ALLMÄNNA RÅD

Fritidshemmets verksamhet bör vila på ett nära och förtroendefullt samarbete med barnens föräldrar och det är personalens ansvar att ett sådant samarbete kommer till stånd.

Personalen bör tillsammans med föräldrarna diskutera fritidshemmets innehåll och utformning utifrån det enskilda barnets och barngruppens förutsättningar. Föräldrarna bör ges möjlighet att påverka utifrån sina unika kunskaper om det egna barnet.

Personalen bör ta hänsyn till att föräldrar har olika förutsättningar att utöva inflytande och aktivt sträva efter att alla föräldrar får komma till tals på lika villkor. En kombination av olika former för inflytande och samverkan kan öppna möjligheter för alla föräldrar att känna delaktighet i sitt barns vardag.

Personalen bör vara lyhörd för händelser som kan påverka barnets personliga situation.

Kommentarer

Ett gott samarbete mellan föräldrar och personal är en självklar del av fritidshemmets verksamhet och en viktig kvalitetsfaktor. En nära samverkan är en viktig förutsättning för att barnet ska uppleva kontinuitet i sin tillvaro i hem och fritidshem. Samarbete med föräldrar är även en förutsättning för att verksamheten ska kunna bygga på barnets erfarenhet och livsvillkor (prop. 1993/94:11).

Samarbetet mellan personal och föräldrar är dock inte alltid problemfritt. Studier har visat att föräldrar kan uppleva att deras synpunkter inte alltid tas på allvar och att det kan finnas en rädsla för att kritik av verksamheten ska gå ut över deras barn.

En god vardaglig kontakt är grundläggande för ett förtroendefullt samarbete. För att föräldrar ska känna sig delaktiga i frågor som rör både det egna barnet och fritidshemmets planering och innehåll är kontinuerlig information

viktig. När det gäller information om förhållanden på fritidshemmet som ligger utanför de normala rutinerna, till exempel om barnet råkar ut för en olycks-händelse eller ska göra en resa med fritidshemspersonalen, är personalen skyldig att snarast möjligt informera föräldrarna.

När barnet vistas i fritidshemmet har personalen ansvar för den faktiska vården om barnet men vårdnadshavaren har fortfarande bestämmanderätten över barnet. Många barn lever idag med endast en förälder. Även om barnet i huvudsak bor hos en av föräldrarna är det viktigt att båda föräldrarna ges möjlighet att få insyn i och vara delaktiga i fritidshemmets verksamhet. Se även kommentar om förhållandet mellan vårdnadshavare och föräldrar i avsnittet *Begrepp* sid. 8.

När det gäller vilken information om barnet som får lämnas ut till föräldrar måste personalen observera och tillämpa offentlighetsprincipen och sekretesslagen (1980:100). Exempel på litteratur inom detta område finns under *Referenser*.

I både fritidshem och skola förekommer olika former av samverkan med föräldrar, som föräldramöten, planeringsmöten och utvecklingssamtal. När fritidshem och skola arbetar tillsammans kan det vara en fördel att vissa av dessa genomförs gemensamt. Om till exempel personal från både fritidshem och skola deltar i utvecklingssamtal med föräldrar kan bilden av barnet bli både fylligare och mer nyanserad.

Samverkan med andra verksamheter

2 a kap. 3 § skollagen

(Paragrafen citeras i sin helhet på sid. 14 i denna skrift.)

ALLMÄNNA RÅD

Utgångspunkten för fritidshemmets samverkan med andra verksamheter som förskola, familjedaghem, förskoleklass, den obligatoriska skolan samt öppen fritidsverksamhet bör vara att skapa bästa möjliga förutsättningar för varje barns mångsidiga utveckling och lärande.

Samverkan bör syfta till att gynna barns utveckling och lärande i ett helhetsperspektiv. Den bör utgå från barnens behov och en strävan bör vara att barnen upplever kontinuitet och sammanhang i sin tillvaro.

Samverkan med andra verksamheter bör syfta till att skapa kontinuitet och underlätta övergången mellan olika verksamhetsformer och finna former för att barnen ska uppleva övergången som positiv. Barn i behov av särskilt stöd bör ägnas extra uppmärksamhet vid övergången till en ny verksamhetsform.

I vissa fall kan fritidshemmet behöva samverka med socialtjänst eller andra myndigheter kring barnets bästa.

När fritidshem och skola arbetar tillsammans bör hänsyn tas till att alla barn inte är inskrivna i fritidshemmet så att deltagande i fritidshemmets verksamhet inte blir en förutsättning för att barn ska kunna uppnå skolans mål.

Kommentarer

I läroplanen betonas vikten av att samverkan utvecklas mellan olika verksamhetsformer i syfte att berika varje barns mångsidiga utveckling och lärande. Där sägs också att samarbetet ska utgå från de nationella mål och riktlinjer som gäller för respektive verksamhet. I förarbetena till läroplanen framhålls fördelarna med att olika kompetenser samverkar kring barnen i arbetslag och att olika pedagogiska synsätt på så sätt möts. Fritidshemmets personal har lång erfarenhet av att arbeta i arbetslag.

En nära samverkan mellan olika verksamheter främjar utvecklingen av en gemensam syn på barns utveckling och lärande. En gemensam pedagogisk grundsyn och ett gemensamt språk kan förhindra att klyftor uppstår mellan olika verksamhetsformer och kan skapa bättre förutsättningar för kontinuitet och sammanhang i barnens liv. Strävan efter en gemensam grundsyn innebär inte att olika verksamheters egenart ska suddas ut. Det är snarare så att det är just i mötet mellan olika kompetenser som de pedagogiska vinsterna med samverkan finns.

Vikten av att ha en helhetssyn på barns utveckling betonas i förarbeten till läroplanen. En helhetssyn bygger på insikten att olika sidor av barns utveckling hör ihop och påverkar varandra. Till exempel kan ett barns självkänsla stärkas om det känner sig tryggt i en grupp och har utvecklat tillit till kamrater och vuxna. Självkänslan påverkar i sin tur barnets förmåga att lära. Barns sociala och känslomässiga utveckling påverkar således den intellektuella utvecklingen och omvänt. Studier har visat att barns sociala status i gruppen hade ett visst samband med deras skolprestationer och skolanpassning.

På den kommunala nivån har fritidshemmets verksamhet under 1990-talet allt oftare organisatoriskt samordnats med skolans. På verksamhetsnivå varierar dock samarbetet såväl mellan som inom kommunerna. Variationerna är stora både när det gäller omfattningen av och formerna för samarbetet.

Olika studier har visat att personal i både fritidshem och skola framför allt såg pedagogiska vinster med den ökade integrationen mellan fritidshem och skola. Personalen ansåg att verksamheterna hade blivit mer barncentrerade och att de utvecklat en mer gemensam syn på barnen. Studier har också visat

att personalmässig samverkan nästan enbart skedde under skoltid, vilket innebär att fritidspedagogen ofta deltog i skolans verksamhet medan det var ovanligt att läraren deltog i fritidshemmets. Även om fritidshem och skola arbetade integrerat deltog inte alltid fritidspedagogerna i planeringen. När de medverkade hade de ibland svårt att hävda sin uppfattning och att få gehör och respekt för fritidshemmets verksamhet.

Andra studier har jämfört verksamheter med olika grad av integration mellan fritidshem och skola ur personalens, föräldrarnas och barnens perspektiv. Resultaten visar att personal och föräldrar var mest nöjda i de verksamheter som arbetade totalintegrerat. Barnen i integrerade verksamheter trivdes dock inte bättre än barn i verksamheter som inte arbetade integrerat.

Erfarenheter från samverkan mellan skolbarnsomsorg och skola har visat att om samverkan ska bli lyckad krävs att vissa grundförutsättningar är uppfyllda. Det är viktigt att barnen står i fokus för samverkan och att barnens behov och intressen sätts främst och inte personalens. Det har stor betydelse för ett gott resultat att tid avsätts för förberedelser och diskussioner om hur samverkan ska utformas. Gemensam ledning underlättar och det är också väsentligt att ledningen har kunskap, förståelse och intresse för verksamheternas särart. Att personalen i fritidshem och skola ges möjlighet till gemensam planering, uppföljning, utvärdering och utveckling av verksamheten är viktigt, liksom att lokalerna är anpassade till båda verksamheternas behov.

När det gäller vilken information om barnet som får lämnas ut till andra verksamheter måste personalen observera och tillämpa offentlighetsprincipen och sekretesslagen (1980:100). Exempel på litteratur inom detta område finns under *Referenser*.

Krav på verksamheten

Personal

2 a kap. 3 § skollagen

/.../ För bedrivande av förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg skall det finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses. /.../

ALLMÄNNA RÅD

För att barnens behov av en god pedagogisk verksamhet ska kunna tillgodoses bör kommunen eftersträva att personalen i fritidshemmet har en barn- och ungdomspedagogisk högskoleutbildning med inriktning mot den åldersgrupp den pedagogiska verksamheten avser. Kommunen bör även ta tillvara den kunskap och erfarenhet som finns hos personal med annan utbildning som avser den åldersgrupp verksamheten riktar sig mot.

Personaldimensioneringen bör anpassas till den aktuella barngruppen med utgångspunkt i att verksamheten ska utgå från varje barns behov samt tillgodose barnens behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet. Särskild uppmärksamhet bör riktas mot barns behov av stabila relationer med vuxna. Personaltätheten bör vara sådan att regelmässigt ensamarbete i stora barngrupper kan undvikas.

När personal i fritidshem och skola arbetar tillsammans bör samarbetet präglas av respekt för verksamheternas särart och förutsättningar samt för olika professioners kunnande.

Kommentarer

Personalens kompetens är en viktig kvalitetsfaktor för verksamheten i fritidshemmet. I stort sett all personal i fritidshemmet har någon form av utbildning för arbete med barn och andelen högskoleutbildad personal har successivt ökat.

Det är även viktigt att det finns tillräckligt med personal i fritidshemmet. Personaltätheten i fritidshemmet har minskat kraftigt under 1990-talet samtidigt som barngrupperna blivit större. Antalet barn per årsarbetare har nästan fördubblats under decenniet.

I de yngre skolåldrarna ökar barnens självständighet liksom deras förmåga att själva klara vardagliga situationer. Den ökande självständigheten betyder dock inte att de har mindre behov av vuxenkontakt. Tvärtom är trygga och stabila relationer till vuxna en förutsättning för att både det enskilda barnet och gruppen som helhet ska utvecklas positivt. För att barn ska känna sig trygga i gruppen är det viktigt med tillgång till vuxna. Med för få vuxna finns en risk att barnen själva tvingas hantera svåra situationer som de inte klarar av, exempelvis när konflikter uppstår i barngruppen.

Vilken personaltäthet som är lämplig i varje enskilt fall bestäms inte bara av antalet barn utan även av faktorer som barnens ålder, behov av särskilt stöd, personalens kompetens och lokalernas utformning. För att skapa förutsättningar för en pedagogisk verksamhet med god kvalitet är det önskvärt att hänsyn tas till alla dessa faktorer. I förarbetena anges att barngruppen inte får vara för stor i förhållande till personalstyrkan om det ska vara möjligt att upprätthålla kraven på ett pedagogisk innehåll (prop. 1993/94:11).

Vissa studier tyder på att personaltätheten som kvalitetsfaktor är särskilt viktig i socialt utsatta områden. I områden med social problematik behövdes fler vuxna per barn än i mer stabila områden för att uppnå en god kvalitet i verksamheten.

Arbetsledningen har stor betydelse för verksamheten i fritidshemmet. I skollagen finns en bestämmelse om att det ska finnas rektorer i skolan. I läroplanen har rektorns pedagogiska ansvar för skolan förstärkts. Några motsvarande bestämmelser finns det inte för fritidshemmet. Kommunen har i detta fall frihet att själv bestämma om arbetsledningens utformning. Det har blivit allt vanligare att rektorer är arbetsledare för både fritidshem och skola. Detta innebär att rektorn har ett pedagogiskt ansvar även för fritidshemmet även om ansvaret inte är reglerat på samma sätt som för skolan.

Fritidshemmet har genomgått stora förändringar under 1990-talet. Det är därför angeläget att personal och arbetsledare ges möjlighet till kompetensutveckling och andra personalutvecklande åtgärder. När fritidshem och skola arbetar tillsammans kan gemensam kompetensutveckling i personalgruppen vara angelägen, särskilt när samarbetet är under uppbyggnad.

Fritidspedagoger får undervisa i förskoleklass och den obligatoriska skolan enligt 2 kap. 3 § skollagen om de har en utbildning som är avsedd för den undervisning de i huvudsak ska bedriva (i bestämmelsen finns dock vissa undantag). Enligt 2 § förordningen (SKOLFS 1994:1) om läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet ska vad som sägs i läroplanen om lärare också gälla förskollärare och fritidspedagoger som undervisar i den obligatoriska skolan och förskoleklassen.

Barngruppernas sammansättning och storlek

2 a kap. 3 § skollagen

/.../ Barngrupperna skall ha en lämplig sammansättning och storlek. /.../

ALLMÄNNA RÅD

För att uppnå en lämplig sammansättning och storlek av en barngrupp bör hänsyn tas till faktorer som barnens ålder, kön, sociala och kulturella bakgrund liksom till barn i behov av särskilt stöd. Hänsyn bör även tas till faktorer som personaltäthet, personalens kompetens, lokalernas utformning samt utemiljöns förutsättningar.

För att verksamheten ska kunna utgå från varje barns behov bör personalen ha möjlighet att lära känna varje barn och bilda sig en uppfattning om dess specifika förutsättningar. Barns behov av kontinuitet och stabila, varaktiga relationer bör beaktas. Det bör ur säkerhetssynpunkt vara möjligt för personalen att ha överblick över barnen.

Gruppens sammansättning och storlek bör möjliggöra ett gruppinriktat arbetssätt som tillgodoser både det enskilda barnets och gruppens behov samt främja ett positivt samspel mellan barnet och gruppen. Varje barn bör känna sig tryggt och välkommet i barngruppen.

Personalen bör vid tillfälliga eller fasta gruppindelningar i anslutning till olika aktiviteter eftersträva en sammansättning som utgår från barns intressen, ålder, kön och andra förutsättningar.

Kommentarer

Fritidshemmets verksamhet bygger på att barns socialisation och utveckling sker i grupp. Barnets självkänsla och identitet utvecklas i samspelet med andra barn och vuxna. Därför har gruppens storlek och sammansättning en pedagogisk betydelse i fritidshemmet.

Det finns inte någon bestämd gruppstorlek som är ”den rätta” i alla sammanhang. Avgörande för vad som är lämpligt i varje enskilt fall är samspelet mellan faktorer som exempelvis personaltäthet och barngruppens ålders- och könsfördelning. För att gruppen ska fungera i positiv anda krävs vissa förutsättningar både vad gäller sammansättning och storlek. Är gruppen för stor med få vuxna finns risk för ytliga relationer med begränsade möjligheter för barnen att lära sig lösa konflikter och intressekonflikter på ett positivt sätt. Mönster av typen ”den starke har rätt” utvecklas lätt. När gruppen blir för stor är dessutom relationerna svåra att överblicka och barnens känsla av anonymitet

och otrygghet ökar. Följderna kan bli aggressivitet, mobbning eller andra negativa yttringar. I stora barngrupper med låg personaltäthet kan det även vara svårt att anpassa verksamheten till barn i behov av särskilt stöd.

Studier har visat att barngruppens storlek är viktig även i ett jämställdhetsperspektiv. Det finns en risk att flickor kommer i skymundan och blir åsidosatta i stora grupper.

Lokaler och miljö

2 a kap. 3 § skollagen

/.../ Lokalerna skall vara ändamålsenliga. /.../

ALLMÄNNA RÅD

Lokalernas storlek och utformning, miljöfaktorer som luft, ljud och ljus samt val av material bör vara sådana att fritidshemmet kan bedriva en god pedagogisk verksamhet. Lokalerna bör vara anpassade till en varierad verksamhet i fritidshemmen med utrymme för aktiviteter av olika slag. Det bör även finnas utrymmen där barnen kan dra sig tillbaka för vila eller lugnare aktiviteter i mindre grupper.

Lokaler och utemiljö bör anpassas till barnens förutsättningar och intressen samt vara trygga och säkra.

När fritidshem och skola är samordnade i gemensamma lokaler bör de båda verksamheternas behov av att utnyttja lokalerna väga lika tungt. Huvudmännen bör fortlöpande se över lokalernas ändamålsenlighet utifrån fritidshemmets behov. Även barnsäkerhet bör beaktas i en sådan översyn.

Kommentarer

Fritidshemmets lokaler och miljö ska vara utformade så att de underlättar och stöder det pedagogiska arbetet. Det betyder att lokalerna och miljön ska vara anpassade till de barn som deltar i verksamheten, till deras behov och intressen.

Det är vanligt att fritidshemmen är belägna i samma lokaler som skolan. Lokalmässig integration mellan fritidshem och skola är dock inte alltid problemfri. I en utvärdering av olika samverkansprojekt i början av 1990-talet framkom att det ofta uppstod problem när fritidshemmet integrerats i skolans redan befintliga lokaler. Skolans lokaler var inte alltid anpassade till fritidshemmets verksamhet och dessutom fick vissa utrymmen inte användas av fritidshemmet efter skoldagens slut. Annan forskning visar på liknande resultat. Hur lokaler i en integrerad verksamhet ska disponeras är inte självklart och en kol-

lision mellan olika verksamheters intressen kan lätt uppstå. Ofta tillåts skolans behov dominera. För att undvika konflikter kan det därför vara lämpligt att utarbeta en policy för hur lokalerna ska utnyttjas.

De mest positiva erfarenheterna från lokalmässig integration har rapporterats från verksamheter där lokalerna är ny- eller ombyggda för att passa både skolans och fritidshemmets verksamhet. Det har också visat sig att lokaler som är anpassade till fritidshemmets verksamhet ofta ger skolan möjlighet att utveckla nya och mer varierade arbetsformer.

Personalens arbetsmiljö är reglerad i arbetsmiljölagen. Det är den verksamhetsansvarige som har skyldighet att se till att verksamheten är organiserad så att arbetsmiljön för personalen är lämplig ur såväl fysisk som psykisk och social aspekt. Arbetsmiljölagen (1977:1160) och Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter omfattar arbetstagarna. Barnen omfattas av dessa bestämmelser under skoltid men inte då de är i fritidshemmet även om det rör sig om samma lokaler som under skoltid.

I förarbetena anges att såväl personal som barn ska vistas i så god och hälsosam miljö som möjligt (prop. 1993/94:11). Det finns andra bestämmelser som reglerar miljön och verksamheten i fritidshemmet, såsom lagen (1994:847) om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m. och plan- och bygglagen (1987:10). Arbetarskyddsstyrelsen har utfärdat föreskrifter som Förskola och fritidshem (AFS 1986:19 ändrad AFS 1993:8) och Internkontroll av arbetsmiljön (AFS 1996:6).

Plats i fritidshem

Erbjudande om plats

2 a kap. 1 § skollagen

Varje kommun svarar för att barn som är bosatta i Sverige och som stadigvarande vistas i kommunen erbjuds förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg. Verksamheten kan anordnas av enskilda. /.../

ALLMÄNNA RÅD

Om barnets vistelse i kommunen är avsedd att vara i minst två månader bör den anses stadigvarande.

Kommentarer

Som bosatt i landet räknas den som är folkbokförd i Sverige. Kommunen har ansvar för att erbjuda skolbarnsomsorg till den som är folkbokförd i Sverige och stadigvarande vistas i kommunen. För barn som inte är folkbokförda i Sverige ansvarar staten för skolbarnsomsorgen. Detta berör i första hand barn som vistas i Sverige i avvaktan på beslut i ett ärende om uppehållstillstånd eller under liknande omständigheter. Ytterligare vägledning finns i prop. 1997/98:6, prop. 1993/94:11, prop. 1979/80:1, prop. 1975/76:92 och prop. 1973:136.

Tillgång till fritidshem

2 a kap. 6 § skollagen

Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg skall tillhandahållas i den omfattning det behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller barnets eget behov. /.../

ALLMÄNNA RÅD

Fritidshemmets öppethållandetider bör i möjligaste mån anpassas till föräldrarnas arbetstider, vilket kan innebära öppethållande även under obekvämt arbetstid.

▲

Barn som har ett eget behov av plats i fritidshem kan exempelvis vara barn med annat hemspråk än svenska, barn i glesbygd eller barn som av olika anledningar saknar kamrater. I bedömningen av barnets eget behov av plats i fritidshem bör hänsyn tas till barnets och familjens situation som helhet. Barnets eget behov av plats i fritidshem bör utredas såväl vid placering som när det gäller fortsatt vistelse vid förälders arbetslöshet eller föräldraledighet.

Kommentarer

Regeringsrätten har tagit ställning till vad som avses med begreppet föräldrar i 2 a kap. 6 § skollagen. Av Regeringsrättens dom den 5 juni 1998, mål nr 4484-1997, framgår att med föräldrar avses endast biologiska föräldrar och adoptivföräldrar. Sambo ska alltså inte jämföras med förälder vid tillämpning av denna bestämmelse.

Regeringen har uttalat att förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen ska ha ett öppethållande under dagen och i övrigt bedrivs kontinuerligt under året så att föräldrarna kan sköta sitt arbete och sina studier. Det är önskvärt att verksamheten om möjligt också erbjuds till barn vars föräldrar har oönskade arbetstider eller t.o.m. nattarbetar (prop. 1993/94:11).

Skolbarnsomsorgen kan ibland behöva ha stängt enstaka dagar för personalplanering eller liknande. Regeringen har ansett att det kan accepteras i undantagsfall. Regeringen har också påpekat att kommunen måste hålla en beredskap med vikarier så att inte verksamheten annat än i undantagsfall behöver stängas på grund av personalens sjukdom (prop. 1993/94:11). JO har gjort bedömningen att stängning av fritidshem under två planeringsdagar kan vara tillåten om alternativ barnomsorg kan erbjudas vid behov (JO 1992/93 sid. 284). Dessutom har Regeringsrätten ansett att stängning under två dagar per termin för personalutbildning kan vara tillåten (RÅ 1992 ref. 31).

Barn kan ha ett eget behov av fritidshem oavsett föräldrarnas sysselsättning. Regeringen har ansett att det bör vara en strävan att barnet får behålla sin plats i förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg vid en förändrad social situation exempelvis om en förälder blir arbetslös eller tar ledigt för vård av yngre syskon. Vid bedömning av om barnet ska erbjudas skolbarnsomsorg utifrån eget behov, ska barnets behov av kontinuitet, trygga förhållanden och av att delta i pedagogisk verksamhet beaktas (prop. 1993/94:11).

Studier visar att arbetslöshet i familjen ofta innebär en påfrestning som även påverkar barnen. Föräldrar kan i en sådan situation uppleva att de inte räcker till för barnen och inte kan ersätta den stimulans och gruppvistelse som

fritidshemmet erbjuder. Fortsatt vistelse i fritidshem med kontinuitet i kamrat- och vuxenkontakter kan i en sådan situation vara extra viktig.

Plats utan oskäligt dröjsmål och placering

2 a kap. 7 § skollagen

När vårdnadshavaren har anmält behov av plats inom förskoleverksamheten eller skolbarnsomsorgen, skall kommunen erbjuda plats utan oskäligt dröjsmål.

Kommunen kan fullgöra sin skyldighet enligt 6 § också genom att utan oskäligt dröjsmål hänvisa barnet till en motsvarande plats i enskild förskola eller enskilt fritidshem.

Kommunen skall ta skälig hänsyn till vårdnadshavarens önskemål om omsorgsform när den erbjuder plats inom förskoleverksamhet eller skolbarnsomsorg enligt första eller andra stycket.

2 a kap. 8 § skollagen

Plats inom förskoleverksamheten eller skolbarnsomsorgen skall erbjudas så nära barnets eget hem eller skola som möjligt med beaktande av vad som krävs för att effektivt utnyttja lokaler och andra resurser. Skälig hänsyn skall också tas till vårdnadshavarens önskemål.

ALLMÄNNA RÅD

Plats i skolbarnsomsorg bör erbjudas inom tre till fyra månader från det vårdnadshavaren har anmält behov av plats.

Om plats inte kan lämnas omgående bör kommunen lämna besked om när barnet kan beräknas få plats.

Kommunen bör informera vårdnadshavaren om vilka olika former av skolbarnsomsorg som finns och deras utformning. När kommunen planerar och erbjuder olika omsorgsformer bör hänsyn tas till barnets eget behov, föräldrarnas önskemål samt lokala förhållanden som bostadsområdets karaktär.

Kommentarer

När vårdnadshavaren har anmält behov av plats måste ibland en viss väntetid accepteras till dess att en plats kan ordnas. Hur lång tid som kan vara skälig kan variera från fall till fall beroende på barnets behov och vårdnadshavarens önskemål. Tre till fyra månader anses som en rimlig handläggningstid (prop. 1993/94:11).

Vilken form av skolbarnsomsorg som är lämplig för olika åldrar kan variera, dels utifrån barnets individuella behov, dels utifrån olika lokala förhållan-

den som exempelvis bostadsområdets karaktär och utbudet av andra verksamheter som kan tillgodose barns behov av vuxenkontakt och organiserad verksamhet. Kommunens olika verksamheter för barn till och med tolv års ålder utgör en helhet och det är önskvärt att avvägningen mellan inskriven och öppen verksamhet sker i ett sådant perspektiv.

Kommunen ska ta skäligen hänsyn till vårdnadshavarens val av omsorgsform. Med omsorgsform avses såväl formen av verksamhet (till exempel fritidshem eller familjedaghem) som i vems regi verksamheten ska bedrivas (enskild eller kommunal). Föräldrarnas önskemål ska tillgodoses i möjligaste mån med hänsyn till tillgången på platser, möjlighet att tillgodose barnets speciella behov m.m. (prop. 1993/94:11).

En förälder bör inte undantagslöst vara skyldig att acceptera en plats i enskilt bedriven verksamhet. Enskild verksamhet kan bedrivas av såväl föräldra- eller personalkooperativ som politiska, religiösa eller andra organisationer samt företag. Föräldrar ska kunna tacka nej till ett erbjudande om plats i till exempel en verksamhet som drivs av en organisation med en viss ideologi eller religiös övertygelse som föräldrarna inte delar. Kommunen bör i sådant fall i stället erbjuda en annan plats (prop. 1993/94:11).

Plats ska erbjudas i barnets närmiljö, eller i vart fall så nära barnets hem eller skola som möjligt. Med hänsyn till vad som krävs för att effektivt kunna utnyttja lokaler och andra resurser får det i viss utsträckning accepteras att plats erbjuds på längre avstånd från hemmet eller skolan. En förutsättning för att skolbarnsomsorgen ska kunna utföra sin uppgift att komplettera skolan är dock att barnet självt kan förflytta sig mellan skolan och skolbarnsomsorgen (prop. 1993/94:11).

Placering av barn i behov av särskilt stöd

2 a kap. 9 § skollagen

Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall anvisas plats i förskola eller fritidshem, om inte barnens behov av sådant stöd tillgodoses på något annat sätt.

Kommunen skall genom uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas plats enligt första stycket. Kommunen skall verka för att barnen utnyttjar den anvisade platsen och informera föräldrarna om verksamheten och syftet med denna.

Om ett barn efter beslut av en kommun vistas i familjehem eller i hem för vård eller boende i annan kommun, har den kommun som beslutat om vistelsen ansvaret för det individuellt behovsprövade stöd enligt första stycket som barnet

kan behöva. Placeringskommunens ansvar upphör om ärendet överflyttas enligt 72 § socialtjänstlagen (1980:620).

ALLMÄNNA RÅD

Placering av barn i behov av särskilt stöd bör ske i samverkan med vårdnadshavare och eventuellt andra berörda parter, som exempelvis barn- och ungdomspsykiatri eller socialtjänsten. Exempel på hur barnets behov av stöd kan tillgodoses på annat sätt än genom placering i fritidshem kan vara placering i familjedaghem.

För att kunna identifiera barn i behov av särskilt stöd genom uppsökande verksamhet bör kommunen samverka med andra myndigheter och instanser.

Kommentarer

Barn som är i behov av särskilt stöd ska enligt skollagen anvisas plats i fritidshem utifrån sitt eget behov oavsett föräldrarnas sysselsättning. I vissa fall kan ett kvalificerat familjedaghem vara ett alternativ till fritidshem. För barn i tio till tolvårsåldern som är i behov av särskilt stöd är det inte tillräckligt att erbjuda öppen fritidsverksamhet, även om kommunen erbjuder öppen verksamhet för andra barn i åldersgruppen tio till tolv år.

Kommunen har också ett ansvar att bedriva uppsökande verksamhet för att identifiera barn som är i behov av särskilt stöd och som ska anvisas plats i fritidshem. Ansvaret omfattar även de barn som redan har plats och som behöver särskilda stödinsatser.

Referenser

Offentligt tryck

Ds 1998:43. *Myndigheternas föreskrifter. Handbok i författningsbeskrivning.*

Prop. 1973:136. *Om förskolverksamhetens utbyggnad och organisation.*

Prop. 1975/76:39. *Skolans inre arbete m.m.*

Prop. 1979/80:1. *Om socialtjänsten.*

Prop. 1993/94:11. *Utvidgad lagreglering på barnomsorgsområdet, m.m.*

Prop. 1997/98:6. *Förskoleklass och andra skollagsfrågor.*

Prop. 1997/98:94. *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet m.m.*

Prop. 1997/98:182. *Strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige.*

Skolverket. 1998. *Elever i behov av särskilt stöd.* En temabild utgiven av Skolverket.

Skolverket. 1998. *Integration mellan barnomsorg och skola. Beslut, genomförande och ekonomiska konsekvenser i tolv kommuner.*

Skolverket. 1999. *Olika på lika villkor. En antologi om jämställdhet i förskolan.*

SOU 1972:26,27. *Förskolan del 1 och 2. Betänkande avgivet av 1968 års Barnstugeutredning.*

SOU 1974:42. *Barns fritid. Fritidsverksamhet för 7–12-åringar. Betänkande avgivet av 1968 års Barnstugeutredning.*

SOU 1974:53. *Skolans inre arbete.*

SOU 1997:21. *Växa i lärande. Förslag till läroplan för barn och unga 6-16 år.*

SOU 1997:116. *Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige.*

Internationella konventioner

FN:s konvention om barnets rättigheter.

FN:s konventioner om de mänskliga rättigheterna.

Lagar

Arbetsmiljölagen (1977:1160).

Föräldrabalken.

Kommunallagen (1991:900).

Lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m.m. (1994:847).

Plan- och bygglagen (1987:10).

Sekretesslagen (1980:100).

Skollagen (1985:1100).

Socialtjänstlagen (1980:620).

Förordningar

Förordning (1997:702) om kvalitetsredovisning inom skolväsendet.

Förordning (SKOLFS 1994:1) om läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet. Lpo 94.

Författningssamlingsförordningen (1976:725).

Grundskoleförordningen (1994:1194).

Föreskrifter

Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter. *Förskola och fritidshem* (AFS 1986:19 ändrad AFS 1993:8).

Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter. *Internkontroll av arbetsmiljön* (AFS 1996:6).

Allmänna råd

Skolverkets allmänna råd för kvalitetsredovisningar inom skolväsendet.

Allmänna råd 1999:1.

Socialstyrelsen. *Pedagogiskt program för fritidshem*. Allmänna råd 1988:7.

Socialstyrelsen. *Barnomsorgen i socialtjänstlagen*. Allmänna råd 1995:2.

Litteratur

Andersson, B-E., Rohlin, M., Söderlund, A. (1997). *Skola – skolbarnsomsorg i samverkan*. En utvärdering av samordningen mellan skola och skolbarnsomsorg i Stockholm. Inst. för barn- och ungdomsvetenskap. Lärarhögskolan i Stockholm.

Bjurek, H., Gustafsson, B., Kjulin, U., Kärrby, G. (1992). *Effektivitet och kvalitet i barnomsorgen*. Institutionen för pedagogik. Göteborgs universitet.

- Flising, B. (1995). *Samverkan skola – skolbarnsomsorg. En utvärdering*. Socialstyrelsen. SoS rapport 1995:12.
- Hansen, M. (1999). *Yrkeskulturer i möte. Läraren fritidspedagogen och samverkan*. Acta Universitatis Gothenburgensis.
- Johansson, I. (1999). *Samarbete Effektivitet Kvalitet i integrerade verksamheter för sexåringar, skola och fritidshem. Teoretiska utgångspunkter och resultat*. FoU-rapport 1999:5. Stockholms stads socialtjänstförvaltning.
- Karlsudd, P. (1999). *Särskolebarn i integrerad skolbarnsomsorg*. Institutionen för pedagogik. Lärarhögskolan i Malmö.
- Lindqvist, G. (1996). *Lekens möjligheter*. Studentlitteratur.
- Möller, T. (1996). *Brukare och klienter i välfärdsstaten. Om missnöje och påverkansmöjligheter inom barn- och äldreomsorg*. Publica.
- Näsman, E., von Gerber, C. (1996). *Mamma pappa utan jobb*. Rädda barnens förlag.
- Olsson, L. (1997). *Förskolan och arbetslösheten*. FoU-rapport 1997:2. FoU-enheten, Stockholm.
- Sundell, K., Colbiörnsen, M. (1999). *De bortvalda barnen. Kamraters betydelse i grundskolans årskurs 2*. FoU-rapport 1999:10. Stockholms stads socialtjänstförvaltning.

Litteratur om sekretesslagen

- Bengtsson, H., Svensson, K. (1999). *Ansvar och sekretess i förskola och skola*. Liber AB
- Svenska Kommunförbundet (1998). *Sekretess i förskola och skola m.m.* Kommentus förlag.
- Regner, G., Eliasson, M., Heuman, S. (1999). *Sekretesslagen. En kommentar*. Norstedts Juridik AB.

Bilaga 1

Utdrag ur läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94)

1 Skolans värdegrund och uppdrag

Grundläggande värden

Det offentliga skolväsendet vilar på demokratis grund. Skollagen (1985:1100) slår fast att verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och att var och en som verkar inom skolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö (1 kap. 2 §).

Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.

Undervisningen i skolan skall vara icke-konfessionell.

Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.

Förståelse och medmännisklighet

Skolan skall främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Omsorg om den enskildes välbefinnande och utveckling skall prägla verksamheten. Ingen skall i skolan utsättas för mobbning.

Tendenser till trakasserier skall aktivt bekämpas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.

Det svenska samhällets internationalisering och den växande rörligheten över nationsgränserna ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald. Medvetenhet om det egna och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla, tillsammans med förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar. Skolan är en social och kulturell mötesplats som både har en möjlighet och ett ansvar för att stärka denna förmåga hos alla som arbetar där.

Saklighet och allsidighet

Skolan skall vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram. Den skall framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjligheter till sådana. Undervisningen skall vara saklig och allsidig. Alla föräldrar skall med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att barnen inte blir ensidigt påverkade till förmån för den ena eller andra åskådningen.

Alla som verkar i skolan skall hävda de grundläggande värden som anges i skollagen och i denna läroplan och klart ta avstånd från det som strider mot dem. /.../

2 Mål och riktlinjer

Mål

Mål att sträva mot anger inriktningen på skolans arbete. De anger därmed en önskad kvalitetsutveckling i skolan.

Mål att uppnå uttrycker vad eleverna minst skall ha uppnått när de lämnar skolan. Det är skolans och skolhuvudmannens ansvar att eleverna ges möjlighet att uppnå dessa mål.

2.1 Normer och värden

Skolan skall aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dem komma till uttryck i praktisk vardaglig handling.

Mål att sträva mot

Skolan skall sträva efter att varje elev

- utvecklar sin förmåga att göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper och personliga erfarenheter,
- respekterar andra människors egenvärde,
- tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling, samt medverkar till att bistå andra människor,
- kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen och
- visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv.

Riktlinjer

Alla som arbetar i skolan skall

- medverka till att utveckla elevernas känsla för samhörighet, solidaritet och ansvar för människor också utanför den närmaste gruppen,
- i sin verksamhet bidra till att skolan präglas av solidaritet mellan människor,
- aktivt motverka trakasserier och förtryck av individer eller grupper och
- visa respekt för den enskilda individen och i det vardagliga arbetet utgå från ett demokratiskt förhållningssätt.

Läraren skall

- klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet,
- öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem,
- uppmärksamma och i samråd med övrig skolpersonal vidta nödvändiga åtgärder för att förebygga och motverka alla former av kränkande behandling,
- tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen och
- samarbeta med hemmen i elevernas fostran och därvid klargöra skolans normer och regler som en grund för arbetet och för samarbete.

Bilaga 2

Utdrag ur skollagen (1985:1100)

2 a kap. Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg

1 § Varje kommun svarar för att barn som är bosatta i Sverige och som stadigvarande vistas i kommunen erbjuds förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg. Verksamheterna kan också anordnas av enskilda.

Förskoleverksamheten avser barn som inte går i skolan.

Skolbarnsomsorgen avser barn till och med tolv års ålder som går i skolan.

Lag (1997:1212).

2 § Förskoleverksamheten bedrivs i form av förskola, familjedaghem och kompletterande förskoleverksamhet (öppen förskola).

Skolbarnsomsorgen bedrivs i form av fritidshem och familjedaghem. För barn mellan tio och tolv år kan skolbarnsomsorgen även bedrivas i form av öppen fritidsverksamhet. Skolbarnsomsorgen skall ta emot barn under den del av dagen då de inte vistas i skolan och under lov. Lag (1998:352).

3 § Förskoleverksamhetens uppgift är att genom pedagogisk verksamhet erbjuda barn fostran och omvårdnad. Skolbarnsomsorgens uppgift är att komplettera skolan samt erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen.

För bedrivande av förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg skall det finnas personal med sådan utbildning eller erfarenhet att barnens behov av omsorg och en god pedagogisk verksamhet kan tillgodoses. Barngrupperna skall ha en lämplig sammansättning och storlek. Lokalerna skall vara ändamålsenliga.

Förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen skall utgå från varje barns behov. Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall ges den omsorg som deras speciella behov kräver. Lag (1997:1212).

4 § Om ett barn vårdas på sjukhus eller i någon annan institution, skall huvudmannen för institutionen sörja för att barnet får tillfälle att delta i verksamhet som motsvarar den som erbjuds i förskola eller fritidshem. Lag (1998:352).

5 § Kommunens uppgifter inom förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen fullgörs av den eller de nämnder som kommunfullmäktige bestämmer.

Kommunen får sluta avtal med någon annan om att utföra kommunens uppgifter inom förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen. Genom ett sådant avtal får en kommun tillhandahålla tjänster åt en annan kommun. Uppgifter som innefattar myndighetsutövning får inte med stöd av denna bestämmelse lämnas till ett bolag, en förening, en samfällighet, en stiftelse eller en enskild individ. Lag (1997:1212).

- 6 § Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg skall tillhandahållas i den omfattning det behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller barnets eget behov.

Förskoleverksamhet skall tillhandahållas barn som har fyllt ett år. Barn som inte har fyllt ett år skall tillhandahållas förskola om barnet omfattas av 9 §. Lag (1997:1212).

- 7 § När vårdnadshavaren har anmält behov av plats inom förskoleverksamheten eller skolbarnsomsorgen, skall kommunen erbjuda plats utan oskäligt dröjsmål.

Kommunen kan fullgöra sin skyldighet enligt 6 § också genom att utan oskäligt dröjsmål hänvisa barnet till en motsvarande plats i enskild förskola eller enskilt fritidshem.

Kommunen skall ta skälig hänsyn till vårdnadshavarens önskemål om omsorgsform när den erbjuder plats inom förskoleverksamheten eller skolbarnsomsorgen enligt första eller andra stycket. Lag (1998:352).

- 8 § Plats inom förskoleverksamheten eller skolbarnsomsorgen skall erbjudas så nära barnets eget hem eller skola som möjligt med beaktande av vad som krävs för att effektivt utnyttja lokaler och andra resurser. Skälig hänsyn skall också tas till vårdnadshavarens önskemål. Lag (1997:1212).

- 9 § Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall anvisas plats i förskola eller fritidshem, om inte barnens behov av sådant stöd tillgodoses på något annat sätt.

Kommunen skall genom uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas plats enligt första stycket. Kommunen skall verka för att barnen utnyttjar den anvisade platsen och informera föräldrarna om verksamheten och syftet med denna.

Om ett barn efter beslut av en kommun vistas i familjehem eller i hem för vård eller boende i en annan kommun, har den kommun som beslutat om vistelsen ansvaret för det individuellt behovsprövade stöd enligt första stycket som barnet kan behöva. Placeringskommunens ansvar upphör om ärendet överflyttas enligt 72 § socialtjänstlagen (1980:620). Lag (1998:352).

10 § För plats i förskola, fritidshem och familjedaghem som kommunen anordnar får skäligen avgifter tas ut enligt grunder som kommunen bestämmer. Avgifterna får dock inte överstiga kommunens självkostnader.

För sådana platser i förskola som avses i 9 § får avgift tas ut endast till den del verksamheten överstiger 15 timmar i veckan eller 525 timmar om året. Lag (1998:352).

11 § I ärenden som avser myndighetsutövning mot någon enskild skall följande bestämmelser i förvaltningslagen (1986:223) tillämpas:

14 § första stycket om en parts rätt att meddela sig muntligen,

16 och 17 §§ om en parts rätt att få del av uppgifter,

20 § om motivering av beslut, samt

26 § om rättelse av skrivfel och liknande.

Bestämmelserna i 16 och 17 §§ förvaltningslagen gäller dock inte uppgifter som rör någon annan sökande i ett ärende om plats i förskola eller fritidshem. Lag (1997:1212).

12 § Om kommunens uppgifter inom förskoleverksamheten och skolbarnsomsorgen fullgörs av flera nämnder skall varje sådan nämnd, i den utsträckning det begärs, till de övriga lämna de uppgifter som behövs för att administrera fördelningen av platser. Lag (1997:1212).

13 § Ett bolag, en förening, en samfällighet, en stiftelse eller en enskild individ som yrkesmässigt vill driva en förskola eller ett fritidshem skall ha tillstånd till detta av den kommun där verksamheten skall bedrivas. Ett sådant tillstånd meddelas tillsvidare eller för viss tid.

Tillstånd behövs inte för sådan verksamhet som kommunen genom avtal enligt 5 § andra stycket har överlämnat till en enskild att utföra. Lag (1998:352).

14 § Tillstånd att bedriva sådan verksamhet som avses i 13 § får beviljas endast om verksamheten uppfyller kraven på god kvalitet och säkerhet.

Tillstånd får förenas med villkor av betydelse för kvalitet och säkerhet i verksamheten.

Om verksamheten helt eller till väsentlig del ändras eller flyttas, skall nytt tillstånd sökas. Lag (1997:1212).

15 § Verksamhet som avses i 13 § står under tillsyn av den kommun där verksamheten bedrivs. Kommunen har rätt att inspektera verksamheten och får inhämta de upplysningar och ta del av de handlingar som behövs för tillsynen. Lag (1997:1212).

16 § Om det föreligger något missförhållande i sådan verksamhet som avses i 13 §, skall kommunen förelägga den som ansvarar för verksamheten att avhjälpa missförhållandet.

Om missförhållandet är allvarligt och kommunens föreläggande inte följs, får kommunen återkalla tillståndet. Lag (1997:1212).

17 § Kommunen kan lämna bidrag till enskild förskoleverksamhet och enskild skolbarnsomsorg, om verksamheten uppfyller de krav som anges i 3 § och avgifterna inte är oskäligt höga. Sådant bidrag bör lämnas med ett belopp per barn som inte oskäligt avviker från kommunens kostnad per barn i motsvarande verksamhet. Lag (1997:1212).

18 § Den som är eller har varit verksam inom yrkesmässigt bedriven enskild förskoleverksamhet eller skolbarnsomsorg får inte obehörigen röja vad han eller hon därvid har fått veta om enskildas personliga förhållanden. Lag (1997:1212).

19 § Kommunens beslut i ärenden om tillstånd enligt 13 § och om föreläggande eller återkallande av tillstånd enligt 16 § får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Kommunens beslut om föreläggande eller återkallande av tillstånd enligt 16 § och domstols motsvarande beslut gäller omedelbart.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten. Lag (1997:1212).

20 § Till böter döms den som utan tillstånd bedriver verksamhet som avses i 13 §. Allmänt åtal får väckas endast efter medgivande av den kommun där verksamheten bedrivs eller av Statens skolverk. Lag (1997:1212).

Bilaga 3

Kommunen är skyldig att erbjuda skolbarnsomsorg till asylsökande barn m.fl.

Asylsökande barn m.fl. skall fr.o.m. den 1 januari 2002 erbjudas förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg på samma villkor som barn bosatta i Sverige enligt förordningen (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m. fl. Detta innebär enligt förarbetena (se nedan) att bestämmelserna i 2 a kapitlet i skollagen om kommunens skyldighet att tillhandahålla förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg även skall gälla för dessa barn. Bestämmelser har också införts om kommunens ansvar när ansökan om uppehållstillstånd har avslagits för barnen.

Skolverket har inte gjort några ändringar i de allmänna råden med anledning av förordningen. För kännedom bifogas de bestämmelser i förordningen som gäller förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg samt utdrag ur förarbetena.

Utdrag ur förordningen (2001:976) om utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för asylsökande barn m.fl.

1 § I denna förordning ges föreskrifter om utbildning inom det offentliga skolväsendet för barn och ungdomar som avses i 1 § första stycket lagen (1994:137) om mottagande av asylsökande m.fl. Det är barn och ungdomar som

1. har ansökt om uppehållstillstånd i Sverige enligt 3 kap. 2 eller 3 § utlänningslagen (1989:529) (asylsökande),
2. har beviljats tidsbegränsat uppehållstillstånd med stöd av bestämmelserna i 2 kap. 4 a § utlänningslagen, eller
3. har ansökt om uppehållstillstånd i Sverige och av särskilda skäl medgetts rätt att vistas här medan ansökan prövas.

I förordningen ges också föreskrifter om förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för barn som avses i första stycket.

...

7 § Barn som avses i 1 § skall erbjudas förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg på samma villkor som barn som är bosatta i Sverige.

8 § Hemkommunen skall svara för att utbildning enligt denna förordning kan komma till stånd. Detsamma gäller för förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg.

Med hemkommun avses den kommun där personen vistas.

9 § Om en ansökan om uppehållstillstånd avslås och ett beslut om avvisning eller utvisning skall verkställas gäller rätten till utbildning, förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg under tiden fram till dess personen lämnar landet.

Den som håller sig undan så att ett beslut om avvisning eller utvisning inte kan verkställas har inte rätt till utbildning, förskoleverksamhet eller skolbarnsomsorg enligt denna förordning.

Utdrag ur propositionen Asylsökande barns skolgång m.m. (prop. 2000/01:115)

Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg

Regeringen anser att de barn som har sökt uppehållstillstånd i Sverige med stöd av 3 kap. 2 och 3 §§ UtL samt barn som har beviljats tidsbegränsat uppehållstillstånd med stöd av 2 kap. 4 a § UtL bör erbjudas förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg på samma villkor som barn bosatta i Sverige. Detsamma bör gälla barn som av andra skäl ansökt om uppehållstillstånd i Sverige och getts rätt att vistas här medan ansökan prövas. Detta innebär att om föräldrarna förvärsarbetar eller studerar eller om barnet har ett eget behov skall barn i åldern 1-6 år erbjudas förskoleverksamhet (dvs. förskola eller familjedaghem) och barn i åldern 6-12 år erbjudas skolbarnsomsorg (dvs. fritidshem eller familjedaghem).

Asylsökande barn befinner sig i många avseenden i en svår situation. De har skilts från släktingar och vänner utan att veta om de någonsin kommer att mötas igen. De har lämnat det språk de delade med sin omgivning, det språk de lärde sig förstå och förklara omvärlden med. Vissa barn har upplevt våld av olika slag. De har behov av kontinuitet och trygghet. Den svenska förskolan kan bidra till att ge barnen detta. Asylsökande barn skall således, precis som i Sverige bosatta barn, efter en individuell prövning, kunna få förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg utifrån sitt eget behov, dvs. oberoende av föräldrarnas sysselsättning. För denna grupp barn är det särskilt angeläget att det kan ske utan onödigt dröjsmål. Det ankommer i normalfallet på vårdnadshavaren att anmäla behov av plats inom förskoleverksamhet eller skolbarnsomsorg. För gruppen asylsökande är det därför av stor vikt att Migrationsverket tidigt informerar om vilka möjligheter som finns samt är behjälpliga med nödvändiga kontakter.

Av skollagen framgår vidare att barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling skall anvisas plats i förskola eller fritidshem om inte barnets behov av sådant stöd tillgodoses på något annat sätt. Kommunen skall genom

uppsökande verksamhet ta reda på vilka barn som behöver anvisas plats, verka för att barnen utnyttjar den anvisade platsen och informera föräldrarna om verksamheten och syftet med denna.

...

Enligt regeringen bör den familjebaserade barnverksamhet som bedrivs vid Migrationsverkets anläggningar få fortsätta även om det införs en skyldighet för kommunen att anordna förskoleverksamhet. Den utgör ett viktigt komplement till kommunens verksamhet. De allmänna råd för öppen förskola som Statens skolverk på regeringens uppdrag utfärdat bör utgöra riktlinjer också för Migrationsverkets barnverksamhet. Socialförsäkringsutskottet har vid behandling av budgetpropositionen för 2001, utgiftsområde 8 Invandrare och flyktingar framfört att Migrationsverkets organiserade verksamhet för asylsökande barn skall hålla samma standard som den allmänna förskolan (bet. 2001/01:SfU2). Regeringen avser att ge Migrationsverket i uppdrag att i samverkan med Skolverket redovisa hur kvaliteten i Migrationsverkets familjebaserade barnverksamhet kan förbättras, i vilken omfattning asylsökande barn tas emot i kommunens förskola och vilka insatser som görs för att stödja barnen samt i vilken omfattning dessa barns behov tillgodoses på något annat sätt.

Förskolans och skolans roll

Den svenska skolan och förskolan kan ge berörda barn möjlighet till social kontakt med andra barn och vuxna och genom pedagogisk verksamhet stimulans till personlig trygghet och utveckling. Vidare kan personalen i förskolan och skolan ge föräldrarna stöd i föräldrarollen, att avlasta dem under perioder av kris och sviktande ork och förmåga. Genom att ta väl hand om barnen kan de också ge föräldrarna och därmed hela familjen andrum. Personalen i förskolan och skolan blir ofta de första svenskar som flyktningfamiljerna kommer nära och lär känna. Senare års erfarenhet av stora flyktingströmmar har inneburit att kunskaperna om flyktingbarns behov samt förskolans och skolans möjligheter att möta dessa är goda.

Allmänna råd med kommentarer för fritidshem

De allmänna råden för fritidshem handlar om tillämpningen av några av de grundläggande reglerna om kommunala fritidshem i 2 a kapitlet i skollagen.

Råden vänder sig till förtroendevalda, förvaltningsledningar och personal i fritidshemmet. Andra målgrupper är personal i skolan och i andra verksamheter som samverkar med fritidshemmet, liksom föräldrar och barn.

I samma serie ingår även allmänna råd för familjedaghem, öppen förskola och öppen fritidsverksamhet.

Skolverket

www.skolverket.se